

polja

„POLJA“ — LIST ZA KULTURU I UMETNOST — uredjuju: Miroslav Egerić, Gilgorije Zaječaranović, Petar Milosavljević (glavni i odgovorni urednik) • Tehnički urednik: Milan Stanojević • sekretar redakcije: Olivera Petrović • Izdaje: Tribina mladih, Novi Sad, Katolička porta 5, telefon 43-196 • Rukopise slati na adresu: Redakcija „Polja“, Novi Sad, poštanski fah 190 • Godišnja pretplata 15 novih dinara, za inostranstvo dvostruko. Cena jednog primerka 1,50 novih dinara • Ziro-račun 657-3-298 kod Narodne banke u Novom Sadu • Stampa „Forum“ Novi Sad, Vojvode Mišića 1. Meteri: Facsar Zsolt i Milan Lazić.

polja

nacionalno i nadnacionalno

NANDOR MAJOR

Govoreći o univerzalnom obeležju likovne umetnosti našeg veka Pjer Frankstel na jednom mestu kaže: „Jedna neodoljiva struja vuče savremeno društvo da upotrebljava istovetan tip predmeta, bili oni figurativne ili utilitarne prirode“, a u arhitekturi i slikarstvu se javljaju ogromne sličnosti od Sidneja do Osla, od Varšave do Pariza. Analizirajući specifičnosti književne kritike XX veka, Rene Velek konstatuje da je ova disciplina izuzimajući Englesku i Francusku, još krajem prošlog veka imala lokalni, provincijski karakter, a u našim danima „pre svega pada u oči činjenica da u kritici postoje izvesni međunarodni pokreti koji su prešli granice svake nacije, čak i ako su možda ponikli u jednoj jedinotj naciji; pada u oči činjenica da veliki deo kritike dvadesetog veka, posmatran iz veoma široke perspektive, pokazuje znatnu sličnost u pogledu cilja i metoda, čak i tamo gde neposrednih istorijskih povezanosti nema“** mada je u isti mah uočljivo (kako su duboko ukorenjene nacionalne tradicije koje sve ovo isprepliću. Jedva nešto pre tri nedelje, prilikom jednog susreta

književnika, imali smo prilike da čujemo predavanje na temu: „Borges i nadnacionalna (književnost“, u kojem je ta nadnacionalnost, pozivajući se na Borgesove stavove, dobila teorijsku podlogu poricanjem piščeve i čitačeve ličnosti, te i samostalne egzistencije samog dela. Prema ovom stanovištu svako delo piščevo za jednu fiktivnu, nekorisnu biblioteku, u kojoj se isto tako fiktivno nagomilavaju kamene ploče, smotuljci papirusa i ostaci knjiga, i ova vanvremenska i bezlična riznica dela potpuno je bezosečajna prema slučajnoj, u ko zna koji vek zalutaloj, nevažnoj ličnosti pisca, kao i prema ličnosti čitaoca koji živi na ko zna kojem meridijanu, i koji je ko zna kada zalutao u ovu fiktivnu biblioteku da bi sa nekog smotuljka ili kamene ploče pročitao nekoliko rečenica ili stavova. Zbog toga piscu svaka moguća priča na svetu, sva ramlja dela, svaka maska, sve veze i snoviđenja stoje na raspolaganju, i slobodno može računati s tim da će nekoliko rečenica iz njegovog dela kao sastavni deo ove fiktivne biblioteke, kroz tri ili osam vekova, dospeti u ruke jednog malezijskog čitaoca, ili se već četiri veka pre nastajanja malazilo u rukama jednog etiopskog čitaoca, u vidu nekog otada izgubljenog dela, jer najposle između mogućih dela uvek postoje tajne veze.

Veliki broj teoretičara je, bilo oprezno ili

ekstremno, primetio da se današnje shvatanje povezanosti između lokalno obojenih ljudskih sudbina i opšte ljudskog barem u tendenciji pomerilo od shvatanja ranijih vekova. Sigurno bi bilo poučno pedantno pokušati književno izražavanje odnosa pojedinačnog i opšteg tokom istorijskog razvika, ali mi ćemo se zadovoljiti da ukažemo samo na suprotne tendencije dve velike epohe: na frontalno okretanje ka takozvanom opšte-ljudskom u srednjem veku i na očigledno interesovanje za pojedinačno, za individualne ljudske sudbine u novom veku. U toku formiranja nacija sve veću ulogu dobijala je kategorija koja je posredovala između ovih dveju, naime posebnost, tipičnost, a s time lokalna obojenost, pa je ta kategorija ne jednom prilikom programski odigrala ulogu obuhvatnoga, izrasla je u vladajuće stanovište i kriterijum, postala je snažnija i preovladala je nad prethodnje dve, sa zahtevom da kao žiža poveže sve pojedinačne ljudske sudbine, kao i ono što ima da se kaže o opšteljudskom. Ova posredovna kategorija postala je izraz specifičnog, tipičnog, a kasnije nacionalnog karaktera i nacionalne tradicije, nadalje posredovala je kao nosilac obojenosti predela, specifičnosti klasa i slojeva umutar nacije.

Hteo bih da istaknem samo dve stvari

* Pjer Frankstel, „Umetnost i tehnika“, Nolit, Beograd, 228. strana

** Rene Velek, „Kritički pojmovi“, IP Vuk Karadžić, Beograd, 216. strana.

Nandor Major (Karikatura Tibora Hartiga)

koje u shvatanju književnosti idu ulkorak sa preovladavanjem (kategorije) tipičnosti. Jedna je ta da smo još uvek nesposobni da ustanovimo šta čini umetnost umetnošću, a pošto svako delo prikaže, izražava i znači nešto, teorija je — u funkcionalističkom duhu doba — bila nesposobna da ove aspekte shvati međusobno isprepletane ili jedne kraj drugih kao agregat poređanih, već je između njih uspostavljala hijerarhijski red, iz čega je sledilo da je u prikazivanju videla funkciju književnosti, i da je tragajući za zatvorenim svetom pogodnim za prikazivanje, našla svet u nacionalne okvire zatvorenih društava. Drugo: odlučno, a često i isključivo izjednačavanje jezika koji je i putem književnosti unapređen u nacionalni atribut sa pojmom same književnosti uopšte. Jezik koji već sam po sebi otkriva jednu celovitu kulturu, koji u sebi nosi istoriju, formira način mišljenja, neguje tradicije, postao je sredstvo izražavanja kategorije tipičnog nacionalnog. Jezik, izvan kojeg nema književnosti.

Svet našeg doba takođe počiva na ovim osnovama, i o nama je skicirana ova slika. Ali kao da se javio izvestan preokret u stremljenjima. Kao da su integracioni procesi poslednjih nekoliko decenija došli do osetljivog uticaja ne samo u oblasti rada, ekonomike, društva i drugog, već i u načnu mišljenja čoveka našeg doba koji je na relaciji individualnog, tipičnog i opšteg na ovo poslednje skrenuo svoju pažnju, i kao da to ima posledice koje se osećaju i u književnosti. Ako, na primer, tradiciju ne shvatimo kao skamenjenu, čistu prošlost, već smo svesni toga da je i danas stvaramo, da čak iz dana u dan uspostavljamo temelje buduće tradicije, treba da obratimo pažnju na to da se u našem dobu sve češće istovremeno, bez zakašnjenja, paralelno, javljaju i šire dominantna shvatanja u književnosti, i nacionalne tradicije se na neki način približavaju jedne drugima. Čak i kada njihove specifičnosti, prirodno, i dalje cvetaju. U svakom slučaju se čini da se umnožavaju istovremeni paralelni tokovi, a samim tim se prirodno sve više povezuju uzajamni uticaji, ili su ti uticaji sve manje jednosmerni. Danas sagledavamo već prilično komplikovane, ali uočljive povezanosti između bečkih, praških, krakovskih škola moderne misli, koje svuda paralelno pokreću izvesne tokove, kao i između gornjih i anglosaksonske nove kritike, te francuske strukturalističke škole — da navedemo neka stremljenja koja se među sobom čak i u suštini razlikuju. I unutar nacionalnih tradicija pokazuju se tendencije pomeranja ka ovom opštem, mada energično treba istaći da se krećemo u okvirima evropske, a ne svetske kulture, i maće nacije u

ovom toku samo diskontinuirano uzimaju učešća. Treba, dakle, da smo svesni toga da je opšte o kojem će biti reči tokom naših razgovora, pre svega opšte koje je stvorila evropska kultura.

Prema našoj oceni ovaj tok pojačava sve veći poraz funkcionalističkog shvatanja književnosti. Čim je steklo pravo građanstva shvatanje da jedno književno delo nema ovakvu ili onakvu omeđenu funkciju, već je samo njegovu postojanje njegova svrha, jer ima svoje autonomno značenje, kao svaka stvar na zemlji, pored pojedinačne specifičnosti dela u prvi plan je došao i značaj uopštenosti, i to na račun tipičnosti. Tipičnost, pre svega nacionalni karakter, koji je u jednom dobu bio centralna, žizi slična kategorija, sada se sprema da zauzme skromnije mesto koje zaslužuje. Ono mesto koje mu se ne može oduzeti, jer mu prirodno pripada. S tim se dobro slaže ono shvatanje da delo i prikazuje i izražava, a i znači nešto, ali ne postoje argumenti koji nam kazuju da među svim ovim aspektima treba da uspostavimo hijerarhiju. No ako i ne znamo šta čini umetnost umetnošću, znamo da prikazivanje, izražavanje i značenje čine karakteristiku svakog dela, izražavanje našeg doba u jednom delu, dakle, samo onda ima značaj, ako je i prikazivanje, a prikazivanje nekog sveta samo onda, ako je i izražavanje.

Svako delo, međutim, samo preko jezika ima značenje. Svaka književnost može da postoji samo posredstvom jezika, a jezik je uvek nedvosmisleno nacionalni jezik. Ovo sve do danas slušamo sa respektom, jer se odista čini da na krajnjem nivou nema drugog okvira za rešavanje pitanja značenja pojedinih dela, sem onih koje određeni jezik pruža. Ali se i na ovom području spitičemo o pojave u kojima valja razmisliti. Pre svega: bez jezika zaista nema književnosti, ali književnost nije samo jezik u lingvističkom smislu, već daleko više od toga: i saopštenje, i komunikacija i interakcija, i poruka i svet misli, ideja i osećanja, i prikazivanje i svedočanstvo, jedan oživelj ljudski svet koji se može roditi i kao izraz nastojanja, želja i snova ljudskih zajednica koje prerastaju granice pojedinih jezika, jer to može da bude i višeznačajna zajednica. Čini se — i to želimo da istaknemo — da ove „prevodljive“ karakteristike stavljaju književnost iznad jezika i nacionalnog. Ako je slobodno da kažemo: „superjezik“ književnosti prevazilazi konkretne nacionalne jezike i jedini omogućava komunikaciju između njih.

S druge strane postoje jezici koji ne pokrivaaju područje jedne nacije, nego su širi od nje. Želimo da ukazemo na to da brazilsku nacionalnu književnost pišu na portugalskom i da je austrijska nacionalna književnost nemačka književnost, koju pak putem jezika oseća svaki Austrijanac i u celini svojom. Ukazujemo na onu dilemu da pojam španske književnosti obuhvata kubansku, argentinsku, meksičku, čileansku i druge književnosti, i tako ovaj pojam više ne označava društvenu i nacionalnu pripadnost, pa čak ni nedvosmisleno književnu, već isključivo jezičku kategoriju. Jer ta španska književnost može da bude i meksičanska. Ili se setimo svih onih tek oslobođenih zemalja u kojima od tuceta plemenskih jezika nijedan nije u mogućnosti da prevlada, pa se u toku stvaranja nacije odomaćilo strano, englesko ili francusko nasleđe. Međusobni odnosi su se isprepleli, u književnoj pripadnosti javlja se sve više dvojnosti, te možemo ustanoviti često nerazrešivi stepen civilnih odnosa. Ako Sengora danas s pravom smatramo francuskim piscem, senegalska nacionalna književnost koja se formira i stvara svoje tradicije, sigurno će ga sa isto toliko razloga ubrajati u red svojih pisaca. Dvojnost je neizbežna. Ako kanadske francuske pisce neosporno možemo smatrati francuskim, treba da uvidimo: ukoliko postoji kanadska nacionalna književnost, treba da primimo k znanju i to da nju pišu na najmanje dva jezika, da je stvarnost kanadske Francuza isto tako kanadska, kao i organski književni život koji traje u svojoj kompaktnoj jezičkoj zajednici u samoj Kanadi. Isto tako vredno je pažnje

da na primer mađarsku nacionalnu književnost kompaktni delovi jedne nacije srazmerno samostalno neguju u pet različitih zemalja, u živoj, organskoj formi, i da su se njihove društvene osnove i književni svet otepeili jedne od drugih, a osim njihove zajedničke tradicije poslednjih pola veka svaki je deo posebno za sebe stvarao i takve tradicije koje pokazuju više srodnosti sa drugim, stranim nacionalnim književnostima, nego sa ostalim delovima nacionalne književnosti. Ponovimo: bilo kuda da se okrenemo, sve više se javljaju dvojnosti.

Vidimo, dakle, da je jezik tu i tamo prerastao svoje nekadašnje uske nacionalne okvire. U okviru literature na pojedinih jezicima postoji policentizam; Havana, Meksiko, Buenos Ajres očitio su centri istog jezika. Principijelno, u ovim centrima jezik može da živi samostalno, čak i da se nazivaju suptilnije nego u matičnoj zemlji. Ovi momenti ukazuju na to da oni jezički centri iz kojih je tokom vremena nikao jezik novih nacija i književnosti, sve manje mogu biti tutori novih centara i da ih sve manje mogu smatrati svojim čisto jezičkim kolonijama.

Čini se, dakle, da samim tim što jezik tu i tamo, barem u svojoj tendenciji, prerasta nacionalne okvire, u određenom smislu i književnost prisiljavna na prerastanje, ali ne i negiranje ovih okvira, i čini je pogodnom za nošenje integracionih tokova koji se javljaju i u oblasti drugih ljudskih delatnosti našeg vremena. Veliki jezici koji obuhvataju više nacija pogodni su za duhovnu koncentraciju značajnih masa sa ogromnih prostora, da brzo prenose značajna otkrića, proširuje kroz svet novim — životnim osećanjima, daleko odjekuju, i pažnju književnih stvaralaca skreću sa partikularnog ka opštem. Na neki način vremenom se stvoreni nemni sporazumi, rada se neka vrsta nepisane konvencije da književna komunikacija između ljudi koji žive na velikim udaljenostima ne teče posredstvom mešovitih i raznovrsnih, već između koordinatna onog misaonog i efekativnog sveta koji je upravo probujao svetom, istovremeno i paralelno, i tako se ma neki način digao na rang opšteg. Prirodno, tamo gde je prostrujao, obogatilo se jedinstvenim i specifičnim osobinama, formirao se i modifikirao u vatni drugih, srodnih ili različitih misaonih i osećajnih svetova.

Ali plodove ovog toka uživaju pre svega veliki jezici, književnosti i nacija. Šta biva sa malima koji — kako smo već rekli — u najboljem slučaju diskontinuirano uzimaju učešća u njemu? Postojale su epohe u kojima su se značajnim vrednostima smatrale specifičnosti jarkih boja, oštro razlikovanje, i tako je svako nacionalno zatvaranje bilo sposobno da produkuje takve specifičnosti koje su se u očima sveta javljale kao vrednosti. U naše doba, međutim, specifičnosti jarkih boja spoznale su se ma nivo egzotike, a to se devalviralo. Čini se da u našoj episi svako zatvaranje u nacionalne okvire — pa i književno — beznačajno vodi u provincijalizam; ne kazujemo ništa novo ako tvrdimo da ne samo dela i pisci, već i čitave nacionalne književnosti mogu da se sročaju na nivo provincijalnosti. U vremenu kada velika saznanja i duhovni pokreti sve češće istovremeno prostruju kroz svet koji stvara evropsku kulturu, samo se otvorenim nacionalnim kulturama i književnostima pruža mogućnost da — spremni za prihvatanje — i same izvrše neki uticaj; da budu sposobne za uzajamni uticaj. A primati može samo onaj, koji je sposoban da se bori sa materijom koju prima, koji je formira, modifikuje, obogaćuje i prevazilazi sve ono što prima, i u svojim lucidnim trenucima pušta na put sasvim novi kvalitet. Tako, posredno ili neposredno utiče na onaj međunarodni tok koji bi inače bez osvrtnja prohujao iznad njega. Mislimo da se iz gornjeg da zaključiti da stvaralac književnosti u ovom procesu, premda je to nazivlje paradoksalno, uzdiže svoju nacionalnu književnost na visok nivo, odnosno da je ništa drugo već upravo to diže na viši nivo. Drugi putevi za njega i ne postoje.

Preveo s mađarskog: **Jožef VARGA**